

ЯВИЩЕ ПОЛІСЕМІЇ В АНГЛІЙСЬКІЙ ГІДРОЕКОЛОГІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Стаття присвячена дослідженню полісемічних відношень гідроекології англійської мови. Визначено і охарактеризовано чотири типи полісемії, встановлено основне джерело розвитку полісемії всередині досліджуваного термінологічного поля – метонімію, а також з'ясовано основні моделі метонімічного перенесення.

Проблема полісемії термінологічної лексики привертала увагу багатьох учених, зокрема В. Л. Даниленко [1], Л. В. Туровської [2], Д. С. Лотте [3], В. В. Виноградова [4], Д. М. Шмельова [5], та багатьох інших.

Вивчення багатозначних термінів окремих дисциплін є важливим як з теоретичного, так і з практичного боку, оскільки уможливує більш чітке фіксування та впорядкування матеріалу в лексикографічних виданнях і сприяє усуненню певних непорозумінь під час застосування термінологічних одиниць фахівцями. Аналіз значної кількості дисертаційних досліджень, присвячених проблемі семантичних відношень у різноманітних терміносистемах української, російської, англійської, французької та німецької мов, показує важливість такого виду праць для унормування спеціальної лексики. З огляду на те, що в сучасному світі велика увага приділяється дослідженню навколишнього середовища з метою захисту його від техногенного впливу і збереження сприятливих умов для життя наступних поколінь, дослідження англійської гідроекологічної термінологічної лексики як інструментарію науки, яка вивчає водні екосистеми, видається **актуальним**.

Об'єктом статті є англійські гідроекологічні терміни.

Предметом наукової розвідки – особливості багатозначності в межах гідроекологічної термінології англійської мови.

Мета роботи полягає в тому, щоб проаналізувати особливості полісемії, а також міждисциплінарні та загальномовні впливи на утворення багатозначних термінологічних одиниць в англійській гідроекологічній терміносистемі (далі – АГЕТ).

Джерельною базою дослідження слугували тлумачні словники англійської мови, енциклопедичні та перекладні словники, як от The Oxford English Dictionary in 12 volumes [6] та Oxford English Dictionary online [7]; The New York Times Encyclopedic Dictionary of the Environment [8]; Dictionary of Environmental Science and Technology [9]; Гидроэкологический русско-украинско-английский словарь-справочник: около 2000 терминов и понятий [10]; Англо-русский экологический словарь. Около 35000 терминов [11].

Під **полісемією** зазвичай розуміють "вияв мовної парадигматики й асиметричного дуалізму мовного знака, наявність в одній лексемі або одиниці будь-якого мовного рівня кількох значень (лексико-семантичних варіантів), які певним чином пов'язані одне з одним" [12: 468].

Питання полісемії термінів є одним із принципових, дискусійних і не вирішених в термінознавстві. З одного боку, вимога однозначності терміна позбавляє його усіляких можливостей для розвитку полісемії. З іншого – термін знаходиться під впливом мовних процесів [13: 130].

Значна кількість вчених ставляться до полісемії негативно. Наприклад, Д. С. Лотте був одним із перших, хто підняв проблему однозначності терміна, говорячи, що "полісемія термінів зумовлює неточність системи, ось чому особливу увагу варто звертати на видалення усіх багатозначних термінів або на закріплення за тим чи іншим з них одного значення" [3: 15].

В. Н. Толікіна висловлюється ще категоричніше: "В термінологічній системі відповідно із загальною семантичною закономірністю принципово усуваються відношення полісемії (один знак – одне поняття)" [14: 58].

Інша група вчених, однак, не заперечує полісемії термінів, вважаючи, що термінологія є частиною загальнолітературної мови і термін, як повноправна складова цієї системи, підпорядковується всім тим лексико-семантичним процесам, що й лексика загальнолітературної мови [15: 106].

Так, В. Г. Гак вказує на те, що багатозначність термінів частково зумовлена діяльністю людини, в процесі якої "постійно відбувається підгонка елементів мови в позначуваних ними елементах ситуації" [16: 69].

С. Маджаєва наголошує на тому, що "терміни підпорядковуються усім тим лексико-семантичними процесам, за якими розвивається літературна мова. До цих процесів відносяться звуження і розширення значень, перенос за суміжністю чи подібністю. У зв'язку з цим полісемія терміна може існувати на рівні з однозначністю [...] і є проявом загальномовної закономірності" [13: 131].

Незважаючи на те, що в лінгвістиці побутують два протилежні погляди на полісемію, вказуючи на її корисність чи шкідливість, мовознавці так чи інакше констатують факт її присутності у різних сферах нашого життя як явища загальнономовного. Це спричинено тим, що багатозначність виступає однією з форм економії мовних засобів, тому що "жодна мова не була б спроможна виражати кожну конкретну ідею самостійним словом або кореневим елементом. Конкретність досвіду безмежна, ресурси ж найбагатшої мови суворо обмежені" [3: 18].

Можна говорити про небажаність полісемії для наукових термінів як прозорих, зрозумілих, чітких найменувань понять, що забезпечують точність переданої інформації. Але її "неможливо заперечувати, оскільки вона зумовлена природою мислення і практичним досвідом людства" [17: 62].

Незважаючи на очевидні переваги однозначності термінологічних одиниць, полісемія присутня, в більшій чи меншій мірі, майже у всіх сучасних термінологічних підсистемах. АГЕТ також не є винятком.

Аналіз досліджень з проблем полісемії дає змогу виділити три типи полісемії: **внутрішньосистемну, міжсистемну, або міжгалузеву, та зовнішньосистемну** [18: 362-370], котрі є характерними для гідроекологічної термінології англійської мови. Вслід за Е. Т. Дерді [19] і С. В. Овсечик [20] виділяємо ще й **загальнонаукову** полісемію.

Внутрішньосистемна полісемія "породжує найбільше проблем у термінології (...), оскільки вона порушує одну з найважливіших вимог до термінів – однозначність у межах одного термінологічного поля" [18: 364].

Основним джерелом розвитку полісемії термінологічних одиниць гідроекології виступає явище метонімії. Метонімія – один із типів семантичних змін, який є переносом назви предмета чи явища на базі реальних, рідше – уявних зв'язків між відповідними предметами. Метонімія передбачає різні типи переносів номінацій: частина – ціле, ціле – частина, зміст – форма, причина – наслідок, місце походження – продукт, конкретна назва – абстрактна, дія або стан – суб'єкт, власне ім'я дослідника – предмет тощо [21: 311-340]. Метонімічні перенесення відображають особливості сприйняття та пізнання тих чи інших моментів реальності свідомістю людини. "Кожний акт номінації є позначенням об'єкта дійсності, тобто вираженням знань про нього у знаковій формі. Метонімічні переноси зумовлені прагненням мовця до простоти вираження та економії мовних зусиль" [22: 153].

В АГЕТ метонімічне перенесення відбувається за наступними моделями:

"кількість – швидкість": *filtration rate* – '*швидкість фільтрації*', – що позначає "1) кількість зваженої речовини, що фільтрується за одиницю часу гідробіонтами-фільтраторами з навколишнього середовища; 2) швидкість проходження рідини, що фільтрується, через мембранні фільтри" [10: 214];

"організація – місце дії": *hydrobiological stations* – '*гідробіологічні станції*' – "1) наукові заклади, що організуються для вивчення життя прісних і морських вод; 2) пункти відбору гідробіологічних проб на водоймі" [10: 61-62];

"місце об'єкта дії – результат дії – місце суб'єкта дії": *biological film* – '*біологічна плівка*' – "1) поверхня розподілу між водою і донними відкладеннями, заселена мікро- і макроорганізмами; 2) бактеріальні слизисті нарости різних ділянок і вузлів систем водопостачання і водопідготовки; 3) в очисних спорудах – зона, що заселена в основному бактеріями, які відповідають за процес очищення стічних вод" [10: 32-33];

"частина – ціле" *peak water discharge* – '*максимальна витрата води*' – "1) найбільша витрата води водопілля і повені; 2) найбільша з витрат у будь-якій їх сукупності, наприклад серед середньорічних чи середньомісячних витрат" [10: 145];

"об'єкт надводний – об'єкт (частково) підводний" *aerohydatophytes* – '*аерогідатофіти*' – "1) опущені у воду водні рослини, квітки яких знаходяться над водою і запилюються в повітрі; 2) рослини, що плавають, лише частково опущені в воду" [10: 11].

Виходячи з того, що гідроекологія є новим науковим напрямом, сформованим наприкінці ХХ століття, важливо зазначити, що більша частина її терміносистеми базується на лексиці таких наук, як екологія, гідрологія, біологія, зоологія, ботаніка, гідробіологія, іхтіологія тощо. Інколи із запозиченням терміна з інших дисциплін чи метамови науки у гідроекологічну терміносистему англійської мови відбувалося перенесення усіх його значень без будь-яких змін чи модифікацій. Наприклад, *lagoon* – '*лагуна*', спільний термін наук, які пов'язані з дослідженнями морів та океанів, набув статусу гідроекологічного терміна, зберігши і тут свою багатозначність: "1) мілководна затока чи бухта, віділена від моря смугою намивної суші чи з'єднана з ним вузькою протокою; 2) внутрішня водойма кільцеподібних коралових островів (атолів)" [10: 131]; лексема *necrophages* – '*некрофаги*' прийшла до гідроекологічної терміносистеми із зоології: "1) клітини із групи фагоцитів, що поглинають в організмі залишки тканин, що постійно відмирають або самовідновлюються; 2) Н., чи труподі, – тварини, які харчуються залишками померлих істот" [10: 155] тощо.

Наше дослідження дає змогу зробити висновки, що в гідроекологічній терміносистемі функціонує значна кількість слів, які характеризуються міжсистемною, загальнонауковою і зовнішньосистемною, а інколи ще й внутрішньою полісемією водночас. Під міжсистемною багатозначністю розуміємо тип

полісемії термінологічних одиниць, що виникає внаслідок вживання окремої лексеми в різних наукових сферах із майже незмінним семантичним центром, але з іншим набором периферійних сем [23]. Сюди відносимо термінологічні одиниці суміжних із гідроecологією наук (екологія, біологія, ботаніка тощо).

Функціонування загальнонаукових термінів в гідроecологічній терміносистемі характеризується "семантичним звуженням загального значення терміна зі збереженням гіперсеми та формальної структури" [20]. До загальнонаукових полісемантичних відносимо терміни, що вживаються в різних, несуміжних терміносистемах. Зовнішньосистемну полісемію зазвичай пов'язують із термінологізацією загальнонавжаних слів [18: 367]. Прикладом термінів, де поєднуються вищезгадані різновиди полісемії можуть бути наступні :

variation(s) – 'варіація (варіації)' – 1) у загальному значенні (далі – загал. знач.) "зміна у стані, характері, ступені якості та ін.; підпадіння модифікації чи видозміни, особливо в певних рамках" [6: т. 1]; 2) в алгебрі "слідування знака "+" після знака "-" чи навпаки у лінійній послідовності знаків" [6: т. 1]; 3) у біології (далі – біол.) "відхилення організму від структури, характеру чи функції, властивих виду чи групі" [6: т. 1]; 4) у гідроecології (далі – гідроec.) "зміни форми тіла гідробіонтів: а) локальні – в окремих водоймах; б) сезонні; в) утворення, обумовлені температурним фактором у вигляді "шоломів", "наростів", "рулів" та ін. прилаштувань для плавання у воді з різною в'язкістю" [10: 44];

bar – 'бар' – 1) у загал. знач. "частина будь-якого матеріалу, яка є довгою в пропорції до товщини і ширини; брусок" [6: т. 1]; 2) у переносному значенні (далі – перен. знач.) "перешкода, бар'єр" [6: т. 1]; 3) у музиці "вертикальна лінія, що розділяє музичний твір на відрізки однакової довжини звучання і визначає періодичну повторюваність акценту, такт" [6: т. 1]; 4) у спорті "планка" [7]; 5) у гідроec. (запозичений термін з географії) "а) береговий – вузька смуга суші з піска чи черепашок, рідше – гальки і валунів, яка простягається вздовж берега і відділяє від моря лагуну; б) пригирловий – піщаний підводний вал, який розташований на невеликій глибині в прибережній полосі морського дна перед гирлом річки" [10: 7].

abortion – 'аборт' – 1) у загал. знач. "передчасне припинення вагітності" [6: т. 1]; 2) в медицині (далі – мед.) "припинення вагітності раніше настільки, що плід не може жити" [6: т. 1]; 3) у біол. "недорозвинення органа" [6: т. 1]; 4) у гідроec. "викид яєць і ембріонів водними тваринами в стресових ситуаціях" [10: 7];

adhesion – 'адгезія' – 1) у загал. знач. "а) прилипання (до чогось) завдяки фізичному притягінню, клейкості поверхні чи міцному схоплюванню; б) вірність певній людині, групі, доктрині; в) згода" [6: т. 1]; 2) у техніці "щеплення (поверхні з іншою поверхнею)" [6: т. 1]; 3) у фізиці "молекулярне притягіння" [6: т.1]; 4) у мед. "спайка" [6: т. 1]; 5) у психології "внутрішнє і мимовільне співвіднесення ідей і дій" [6: т.1]; 6) у ботаніці "об'єднання органів поєднанням зазвичай різних частин" [6: т. 1]; 7) у гідроec. "прилипання молекул органічних речовин до зважених у воді часток" [10: 9].

Суто термінологізовані лексичні одиниці зустрічаються в гідроecологічній термінології досить рідко. Наприклад, *cover* – 'покриття' – 1) у загал. знач. "а) покриття; б) палітурка книжки; в) покривало (на ліжку); г) притулок, прихисток і т.д." [7]; 2) у гідроecол. "покриття проєктивне – частина загальної площі акваторії (в процентах), яка заселена водною рослинністю" [10: 163]. Цікавим з цього погляду є слово *art*, загальнонавжаним значенням якого є 'рука', а в гідроecології – 'єрик, протока'. Внаслідок метонімічного перенесення за моделлю "суб'єкт дії – наслідок дії" цей термін розвинув два значення "1) протока, що з'єднує ріку чи окремі рукави із заплавленим озером або заплавлени озера одне з одним; 2) улоговини тимчасових потоків, що утворюються під час розливу річок" [10: 61].

Проведений аналіз багатозначних лексем АГЕТ свідчить про їх поширеність у зазначеній підсистемі, незважаючи на той факт, що полісемія є небажаним явищем для термінологічних систем загалом, про що свідчать вимоги, які висуваються до "ідеальних" термінів. Нами було виявлено і охарактеризовано чотири різновиди полісемії в межах АГЕТ, а саме: зовнішньосистемну, загальнонаукову, міжсистемну, котра є найбільш характерною для термінів гідроecологічного поля, та внутрішньосистемну, а також розглянуто основні моделі метонімічних перенесень, на основі яких утворюються багатозначні одиниці всередині досліджуваної терміносистеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 260 с.
2. Туровська Л. В. Військові звання та посади в Україні / Л. В. Туровська. – К. – Ірпінь, 2005. – 160 с.
3. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии : Вопросы теории / Д. С. Лотте. – М., 1961. – 158 с.
4. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) / В. В. Виноградов. – М., 1947. – 783 с.
5. Шмелёв Д. М. Проблемы семантического анализа лексики / Д. М. Шмелёв. – М. : Наука, 1973. – 168 с.
6. The Oxford English Dictionary in 12 volumes. – Oxford : Clarendon Press. – 1970 – 1982 р.

7. Oxford English Dictionary. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до словника : <http://oxforddictionaries.com/?attempted=true>.
8. Sarnoff P. The New York Times Encyclopedic Dictionary of the Environment / Paul Sarnoff. – New York : Equinox Books, 1973. – 352 p.
9. Porteous A. Dictionary of Environmental Science and Technology / Andrew Porteous. – Chichester ; New York : Wiley, 1992. – 439 p.
10. Гидроэкологический русско-украинско-английский словарь-справочник : около 2000 терминов и понятий / [ред.-состав. В. Д. Романенко]. – Київ : Деміур, 1999. – 262 с.
11. Англо-русский экологический словарь. Около 35000 терминов / Г. Н. Акжигитов, І. І. Мазур, Г. Я. Маттис. – М. : Русский язык, 2000. – 603 с.
12. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава : Довкілля-К., 2006. – 716 с.
13. Маджаева С. Структурно-семантические особенности медсестринской терминологии (на материале английского языка) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / С. Маджаева. – Астрахань, 2005 – 242 с.
14. Толикина Е. Н. Некоторые лингвистические проблемы изучения термина / Е. Н. Толикина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М. : Наука, 1970. – С. 53–67.
15. Мэдонь М. Структура и семантика терминов политической экономии в русском языке : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / М. Мэдонь. – Воронеж, 1984 – 182 с.
16. Гак В. Г. Асимметрия лингвистического знака и некоторые общие проблемы терминологии / В. Г. Гак // Семiotические проблемы языков науки, терминологии и информатики. – М., 1971. – С. 68–71.
17. Иванов В. В. Семантические особенности медицинских терминов (на материале немецкого языка) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / В. В. Иванов. – М., 1996. – 166 с.
18. Краснопольська Н. Л. Полісемія в українській термінології менеджменту / Н. Л. Краснопольська // Наукові записки. Серія "Філологічна". – Острог, 2010. – С. 362–369.
19. Дерді Е. Т. Словотвірні та структурно-семантичні характеристики англійських юридичних термінів : дис. ... канд. філолог. наук : спец. 10.02.04 / Емма Тіберівна Дерді. – К., 2003. – 284 с.
20. Овсейчик С. В. Формування української екологічної термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / С. В. Овсейчик. – К., 2006. – 19 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до автореф. : <http://www.lib.ua-ru/net/inode/6645.html>.
21. Barnden J. A. Consciousness and Common-Sense Metaphors of Mind / J. A. Barnden // Two Sciences of Mind : Reading in Cognitive Science and Consciousness. – Amsterdam : John Benjamins. – 1997. – P. 311–340.
22. Литвинко О. С. Словотвірні і семантичні характеристики англійської термінологічної підсистеми будівництва : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Оксана Анатоліївна Литвинко. – Суми, 2007. – 211 с.
23. Рогач Л. В. Семантична основа лінгвістичних термінів в українській та англійській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Л. В. Рогач. – К., 1999. – 20 с.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2011 р.

Лысенко Л. М. Феномен полисемии в английской гидроэкологической терминологии.

Статья посвящена исследованию полисемических отношений в гидроэкологии английского языка. Определены и охарактеризованы четыре типа полисемии, установлен основной источник развития полисемии всередине исследуемого терминологического поля – метонимию, а также описаны основные модели метонимического перенесения.

Lysenko L. M. The Phenomenon of Polysemy in the English Hydroecological Terminology.

The article is dedicated to the research of the polysemic relations of the English Hydroecological terms. Four types of polysemy are characterized, as well as the main source of polysemy within the given terminological field – metonymy is analyzed and the main models of metonimic tranferences are defined.